

IRÓNIA, TUDOMÁNY, KÖZÉP-EURÓPA

– VÖRÖS István. *Árnyékvers és irónia*. Kijárat Kiadó – I.T.E.M. Alapítvány, 2022,
367 oldal –

DECZKI SAROLTA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
tudományos munkatárs

deczki.sarolta@abtk.hu

ORCID 0000 0002 6609 8448

■ Ha teoretikusan nézzük, a könyv egésze – tehát szám szerint harminchárom szöveg – többé-kevésbé ugyanazt a kérdést járja körül: hogyan olvasunk, miért olvasunk, mi a tétje. Ezek pedig az olvasás professzionalizálódásának problémája felé gravitálnak: mi az, amit olvasunk, hogyan olvasunk, hogyan válik tudománnyá, lehet-e egyáltalán tudomány belőle, és ha igen, akkor miféle-fajta. Vörös István az ironikus irodalomtudomány mellett teszi le a voksát, és mind a kötet elméletibb, mind pedig elemzőbb írásaiban emellett próbál érvelni.

Nem állíthatjuk, hogy túlságosan meggyőzően. Ám azt sem, hogy teljesen elvetendő az érvei és a gondolatmenet. Az egyszeri olvasó benyomása inkább az lehet, hogy ezek teoretikusan bizony nem állnak biztos lábon. Az egyes művek, szerzők, életművek elemzése, bemutatása ugyanakkor mégis sejteti, hogy miről lenne szó. És azt is, hogy itt nem feltétlenül az a fontos, hogy bármilyen tudományos fachba be legyen pakolva ez a gondolkodásmód, elemzési stílus, hanem az, hogy lássuk, hogyan keverednek egymással párbeszédbe különböző szövegek Európa közép-keleti fertályán.

A tudományelméleti kérdésekkel az a baj, hogy vagy alaposan elkezdti őket boncolgatni az ember, vagy megmarad a felszínen. Jelen esetben az utóbbi valósult meg. Pedig ha elkezdjük a tudományosság mibenlétét firtatni, akkor érdemes pro és kontra érveket hozni, az irodalomtudományt a *hard science*-hez képest pozícionálni – csak így lehet megalapozott az a jogos igény, hogy hozzájuk képest itt gyökeresen más módszertant kell használni. De talán nem is ez a legnagyobb probléma ezzel a felütéssel, elvégre egy magát irodalomtudományként aposztrofáló műnek nem biztos, hogy le kell futnia ezeket a köröket.

Azokat viszont mindenképpen, amelyek a posztmodern mibenlétével, tudományfelfogásával vetnek számot, hiszen ennek óriási szakirodalma van, a magyar humán-tudományos diskurzusban is rengeteg szerző, mű került szóba az elmúlt évtizedekben, tehát van mire támaszkodni, ha fogalmakat akarunk tisztázni. Márpedig nem árt ezeket rendbe rakni, és átgondolni, hogyan viszonyulunk hozzájuk, hiszen a Vörös

Literatura 50 (2024) 2

DOI: 10.57227/Liter.2024.2.10

által is használt „posztmodern” fogalma minden, csak nem egyértelmű. Nem volt az a kilencvenes években sem, amikor valósággal berobbant a tudományos köztudatba, de még kevésbé az most, amikor már távlatosan látjuk, értelmezzük a közelmúlt kritikátörténeti folyamatait.

Márpedig a könyv egyik nagy tétje éppen az lenne, hogy valamilyen sajátos tudományfelfogást, gondolkodási stílust jelentsen be, ennek azonban a pontos fogalomhasználat lenne az első feltétele. De a bevezető tanulmányban (*Mi az ironikus irodalomtudomány? I. avagy a posztmodern vége*) ilyeneket olvashatunk:

A posztmodern kor pedig nem kor. A poszt modern, pedig nem modern, ahogy az elefántlábnym sem elefánt, hiába marad ott utána. Ne örüljön senki, egyáltalán nem akarom a posztmodernt gyaláznai, nagyon is kedvemre való dolog volt. De volt. Lehet, hogy fölöttem járt el az idő, mert olyan menthetetlenül posztmodern vagyok, akkor, amikor a világ már egészen máshol jár. Csak még nincs rá nevünk, hogy hol. Elég nagy baj ez, mert a névadás manapság komoly nehézségekkel jár. Maga a posztmodern kifejezés is afölötti tanácstalanságból ered, hogy vajon minek kéne nevezni ezt, ami azért már nyilvánvalóan nem modern (13).

Ennél azért jóval pontosabb meghatározások állnak rendelkezésre a posztmodernről, és a posztmodern utáni kor sajátosságai leírásával, megnevezésével is kísérleteznek már jó ideje.

Márpedig azért is lett volna jó rendbe tenni a posztmodern körüli dolgokat, mert ha ironikus tudományról beszélünk, akkor az a posztmodern szabatosabb kontextusa nélkül lóg a levegőben. A szóban forgó tanulmányban ugyanis annyit tudunk meg róla, hogy az ironikus tudomány „új módszer”, mely nem akarja többé az egészet rekonstruálni. Továbbá: „az irodalomtörténet lelke az ironikus irodalomtudomány” (17). Sommás megállapítás, melyre ebben a tanulmányban nem kapunk magyarázatot. És azt is érdemes megjegyezni, hogy az irodalomtudomány már jó ideje lemondott az egész rekonstruálásáról (lásd példának okáért a Szegedy-Maszák Mihály-féle háromkötetes irodalomtörténetet), vagy legalábbis reflektál ennek a problémájára (lásd a kilencvenes évektől unásig ismételt szöveget: „a nagy elbeszélésnek vége”).

A következő két tanulmány viszi tovább az ironikus irodalomtudomány kérdését, keretes szerkezetet alkotva, mert a harmadik címe ismét csak a *Mi az ironikus irodalomtudomány? II. avagy a megértés mint korlátoltság*, míg a kettő közötti szöveg sajátos beszéd Kertész Imre Nobel-díjának alkalmára. Vagyis már a második szöveg-nél elhagyjuk az eddig sem túl szigorúan vett tudományos kontextust, és az esszéista veszi át a terepet, aki Európáról, a békéről, az iróniáról, és a tudományról medítél, elég meredek kijelentéseket téve néha, például ilyeneket: „A tudományt ma könnyebb becsapni, mint egy öt éves gyereket a boltban” (21).

Kétségtelen, hogy az ilyesfajta sommás megállapítások nem nélkülöznek minden alapot (gondoljunk a Sokal-tesztre például), de azért a tudomány lényege valahol mégis az, hogy megkülönböztessük a megalapozott tudást (az episztémét) a pusztá véleményről (a doxától), ennek pedig vannak kritériumai és van módszertana. Akár még olyan kétes státuszú tudományterületek esetében is, mint az irodalomtudomány, melynek esetében egyáltalán nem mindegy, hogy körömszakadtáig keressük Petófi csontjait Barguzinban, vagy „megelégszünk” azzal, hogy becsületes filológiai és történelmi munkával megolvassuk az életműveket, és felkutatjuk az összes rendelkezésre álló dokumentumot. Napjainkban éppen annak vagyunk tanúi, hogyan devalválódik a tudomány hitele: hagyományos képzelgéseket kiáltanak ki tudománynak, szerény teljesítményű emberek kerülnek egész magas polcra. A tudomány defenzívába kényszerül, és ilyenkor élet-halál kérdése a pontosság, alaposág, szabatoság.

Világos, hogy Vörös nem amellet érvel, hogy a dilettánsok „tudománya” is tudomány, viszont a gondolatmenet szerint ez sem zárható ki. Egyértelmű, világos választ nem kapunk, az olvasónak darabokból kell összeraknia, hogy „az ironikus tudomány szava a kétely, a paródiaként tekintett komolyság. [...] A tények és az igazságok többdimenziósak” (37). (Bár mintha ezt az utóbbit már mondták volna párszor az elmúlt évtizedekben...) Továbbá: „Az aprómunka fontos: olvasni, olvasni, olvasni. És: élni, élni, élni és: gondolkodni, gondolkodni, gondolkodni. Ezt a kilenc dolgot aztán szembesíteni kell egymással, és a fellépő interferenciák alapján megfékezni és folyamatosan korrigálni magunkat” (37). Amivel nem nehéz egyetérteni, de ez nem tudomány, hanem habitus vagy afféle életfilozófia. Ezt követően a tanulmányban olvashatunk az irodalom és az élet viszonyáról, majd ezt a summázatot kapjuk: „minden irányban kell mozogni ezekben az áramkörökben, mint a *váltóáramnak*. Az az *ironikus tudomány*” (38).

De nézzük akkor az aprómunkát! A kötet nagy része jobbára cseh szerzőkkel foglalkozik, vagy cseh és magyar alkotókat vet össze. A *Világértelmezések sokasága* című esszé tárgya Paul Celan költészete, ennek kapcsán pedig több, a költészettel kapcsolatos általános kérdés is felmerül. Az egyik, hogy mitől nagy költő egy nagy költő? Vörös azt állítja, hogy ehhez három dolog „is” szükségeltetik: „Ahhoz, hogy megtaláljuk, Celan verseinek számunkra mi a tétje, nem szabad elfeledkeznünk azokról a sorstársainkról, akik szintén ennek a költészetnek a látószögéből (is) szeretnék megérteni (is) a világot (is).” Vagyis több látószögre van szükség; nem csupán egyszerű megértésre, hanem valami olyasmire is, ami azon túl van; s nemcsak a világ megértéséről, hanem a racionális világon túli tartományokéről is. Celannal kapcsolatban felmerül továbbá Adorno híres kijelentése is arról, hogy Auschwitz után nem lehet többé verset írni. Vörös felteszi a kérdést, hogy vajon Ruanda, a balkáni háború után lehet-e. A válasza az, hogy nem lehet verset írni, de a versírást folytatni kell: „amikor nem lehet, akkor kell” (119). S itt is felvetődnek az egész kötet legfontosabb kérdései: a nyelv (műfordítás, multilingvizmus) és a sajátos kelet-közép-európai multikulturalizmus.

Izgalmas Karel Jaromír Erben és Arany János balladaköltészetének az összevetése. Az előzóról a magyar olvasó viszonylag keveset tud, és mára már az irodalomolvasóknak sem napi kenyere Arany János, vagyis az elemzés tartogat újdonságokat. Vörös két házassági dráma balladáját tárgyalja, az *Ágnes asszonyt* és a cseh költő *Galambocska* című versét. Azt állapítja meg, hogy ezek

Bovaryné történetének párdarabjai, a kispolgári, jóindulatú és erénycsősz világ elviselhetetlen kőként nehezedik bennük hősnőinkre, akik a gondot a szerelem hiányában, a megoldást egy valóságosabbnak vélt szerelemben látják. Mind a két vers a férfiuralom közép-európai válfajának hajszálrepedéseit mutatja föl. (157)

A két asszony gyilkos tettét zsigeri lázadásként értelmezi Vörös. Aztán Arany *Bor vitézét* és Erben *A fűzfa* című balladáját veti össze, mely szintén hordoz tanulságokat, azt írja, hogy mindkét, a nő halálával végződő balladában a hősök valamilyen misztikus, érthetetlen, népmesei örökséggel birkóznak. Továbbá: „a metafizika helyére a lélektan és a krimi kerül” (161). Itt is a nő van a középpontban, aki a merev és férfi-centrikus társadalomban nem tud mit kezdeni az érzéseivel és személyiségének, vágyainak, tehetségének korlátozásával. A komparatistikai vizsgálat azonban ennél tágabb kontextusokat is felnyit, hiszen a két külön országban, de ugyanabban a birodalomban élő költő hasonló témákat vet fel, és hasonló szereplehetőségek állnak rendelkezésükre, valamint hasonló feladatok előttük: a nemzeti program.

A közép-kelet-európai térségben alapvető többnyelvűség is több szöveg tárgya. Többek között a *Mácha kísértetei* című esszé is foglalkozik vele, mely megállapítja, hogy jelenleg egynyelvű kultúrtörténeti paradigmában mozgunk, de „a 21. század egyik legfontosabb kihívása térségünk számára önképünk újragondolása” (165). Fontos meglátás ez, a kortárs irodalomtudománynak egész jelentős szeletét teszik ki manapság a transzkulturalizmus és transznacionalizmus természetével foglalkozó kutatások. Mácha cseh irodalomban betöltött szerepét abban látja Vörös, hogy lekapcsolódott a frissen létrejött provincializmusról. Érdekes a Kunderával való összevetés is: Mácha a német után kezdett el csehül írni, Kundera pedig a franciára cserélte anyanyelvét. De az előbbi cseh nyelvét már áthatotta a német kultúra, mint ahogyan Kundera franciáját is a cseh. A többnyelvűséget továbbá európai viszonylatban is értelmezi, és azt állítja, hogy az európai irodalom nem lehet meg nélküle.

A fenti Arany-Erben összevetéshez hasonló Jan Kollár és Berzsényi Dániel költészetének a vizsgálata *Az azonosság formái, a különbözőség formátlansága* című tanulmányban. A szerző ezt is azzal az állítással kezdi, hogy a nemzeti kultúrák kialakulása előtt természetes volt a többnyelvűség a kultúrában, majd megszületett a nemzet mítosza, melyben különös szerep jutott a nemzeti nyelvnek. Vörös célja, hogy a két költő közti hasonlóságok és különbségek elemzésével rámutasson: „a nemzeti eszme eredetileg semmiképp sem a bezárkózás eszközeként jött létre, hanem épp a világra való nyitottság eredményeként” (186).

Ismét csak összehasonlításra adnak alkalmat a cseh nemzettudatról írtak *A mítosz nélküli nép mítosza* című tanulmányban. Vörös azt állítja, hogy a cseh irodalomban a 20. század azzal kezdődik, hogy Švejk azt kiabálja egy tolókcocsiból a háború kezdetén: „Fel Belgrádra!” A derék katona habitusának alapvető eleme éppen az, hogy nem katona, hanem kisember, a kicsiség megtestesítője. Vörös szerint pedig a cseh nemzettudatot pont ez jellemzi: a kicsiségért vívott harc. Ennek a törekvésnek a szolgálatában állt szerinte Hašek és Hrabal is, akiket soha nem vezérelt semmiféle nagyság illúziója, nemzeti pátosz, hanem képesek voltak megelégedni a hétköznapi kisserűséggel is, és meglátni benne a teljességet. A tanulmány egyik végkövetkeztetése az, hogy a soknemzetiségű EU-ba való beolvadás enyhíti a kis nemzetek szűkösségét, megnyílnak a nemzeti határok, mind fizikailag mind pedig kulturálisan, és talán éppen most jön el a kis Európa ideje.

A magyar olvasó számára valószínűleg azok a tanulmányok a legizgalmasabbak, melyek kevésbé ismert és elemzett alkotókról szólnak. Kertész Imréről, Mátyásról, Kemény Istvánról, Mészölyről bőszégesen áll rendelkezésre szakirodalom, de a fenti szerzőkről kevésbé, valamint Vörös ismert (de kevésbé olvasott) szerzőket is új kontextusba helyez egy-egy közép-európai kollégájukkal való összevetés által. Tanulságos Thomas Mann és Ladislav Klíma együtt elemzése is, de például a látszólag unalmas téma, a Csehszlovák Írószövetség IV. kongresszusának a története is számos tanulságot hordoz.

Mire a kötet végére érünk, rá lehet hangolódni Vörös stílusára, mely kevésbé a tudományos szakszerűséget és szabatosságot, mint inkább az alkotó művész gondolatátvitelét követi, mely néhol felületes, máshol pedig izgalmas koincidenziákat tár fel. Mindenképpen fontos feladatot teljesít a kötet: a régió kultúráját közvetíti, továbbá egy olyan öntudatos nemzet kultúrájára, irodalmára nyújt rálátást, mint a cseh, márpedig Kelet-Közép-Európában ennek kitüntetett jelentősége van.